

УДК 378. 141:371.134 (045)

ЧЕРНЯЦУК Наталія Леонідівна,
кандидат педагогічних наук,
доцент кафедри комп'ютерних технологій,
Луцький національний технічний університет,
Україна
e-mail: Natalyalutsk85@hotmail.com

ОРГАНІЗАЦІЙНО-ПЕДАГОГІЧНІ УМОВИ ВПРОВАДЖЕННЯ МОДЕЛІ УПРАВЛІННЯ ЯКІСТЮ ПІДГОТОВКИ МАЙБУТНІХ ІНЖЕНЕРІВ-ПЕДАГОГІВ У МАГІСТРАТУРИ ТЕХНІЧНОГО УНІВЕРСИТЕТУ

***Анотація.** Виокремлено сукупність організаційно-педагогічних, методичних та особистісно-розвивальних умов і схарактеризовано основні організаційно-педагогічні умови впровадження моделі управління якістю підготовки майбутніх інженерів-педагогів у магістратурі технічного університету.*

***Ключові слова:** організаційно-педагогічні умови; методичні умови; особистісно-розвивальні умови; управління; якість підготовки; інженери-педагоги; компетентнісний підхід; інноваційне середовище.*

Постановка проблеми. Грунтуючись на результатах теоретичного аналізу проблеми дослідження і висновках щодо рівнів управління якістю підготовки майбутніх інженерів-педагогів в реальних умовах, ми здійснили відбір і доповнення в контексті досліджень відомих положень. У сучасних умовах основним завданням стає не стільки засвоєння студентами науково-предметних знань, скільки їх розуміння й оволодіння способами застосування вмінь, що, як відомо, скеровує таке управління до пошуку компетентнісного підходу. Важливими умовами ефективності цього процесу є створення в освітньому процесі інноваційного середовища, впровадження активних методів навчання, зокрема, ділових ігор різного характеру, навчальних і навчально-практичних тренінгів у груповому розв'язанні проблемних завдань. За таких умов студентів надається можливість реально оцінити себе як майбутнього інженера-педагога, зіставити свої здібності з можливостями інших людей, що сприяє більш успішній самоідентифікації.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Різні аспекти досліджуваної проблеми розглянуто у працях провідних науковців: В. Биков, Т. Білозерцева, Н. Волянук, Л. Виготський, Н. Діденко, Г. Дмитренко, В. Камишин, Л. Кондрашова, Н. Клокар, В. Луговий, Т. Лукіна, В. Олійник, З. Рябова, Л. Сергеева, Г. Тимошко, В. Шпак та ін.; управління педагогічними системами: В. Андрущенко, О. Боднар, Л. Ващенко, Л. Даниленко, Т. Десятов, Г. Дмитренко, Г. Єльнікова, С. Ніколаєнко, В. Маслов, О. Пастовенський, А. Чміль, В. Яковець та ін.; підготовка керівних кадрів в освіті: Н. Волянук, Л. Гаєвська, О. Галус, Л. Калініна, Н. Клокар, Н. Кудрявцева, С. Крисюк, В. Олійник, Т. Сорочан, А. Чміль, О. Щербак, Г. Щедровицький та ін.; методика моделювання педагогічних систем: І. Бех, О. Савченко та ін.

Привертає увагу дослідження Т. Білозерцевої, у якому визначено педагогічні умови такого управління: гармонізація діагностики і самодіагностики рефлексування, залучення в колективно розподілену діяльність суб'єктивного досвіду тих, хто навчається; формування такого управління, стосунків у колективі [10; 12; 14].

Окреслюючи умови управління якістю підготовки майбутніх інженерів-педагогів в умовах магістратури технічного університету, ми враховували таку особливість, яка характеризується як здатність усвідомлювати власну діяльність і насамперед, її результат і спосіб дії, що зумовив такий результат; як здатність до

аналізу власних способів пізнання. Як наслідок, саме спосіб, що прийнятий студентом як ефективний, допомагає йому будувати свою навчально-професійну діяльність, досягати усвідомлення власного розвитку, здійснювати їх систематизацію, узагальнення.

Визначення умов управління якістю підготовки можливе за умови знаходження дослідником адекватних механізмів цього процесу. Виявляючи механізми такого управління, чимало дослідників спираються на ідею Л. Виготського про соціальну зумовленість специфічних форм людської психіки. Педагогічне середовище, згідно з таким розумінням, є джерелом формування вищих психічних функцій [4; 6; 8].

У концепції Л. Виготського управління тотожне усвідомленню, що властиве вищому ступеню розвитку певної психічної функції. Критерієм усвідомлення є здатність особистості довільно здійснювати психічні дії, операції, чітко виражати їх вербально, що дає змогу вільно переходити від однієї системи понять до іншої.

Для розуміння механізмів управління важливо врахувати підхід Г. Щедровицького, за яким управління якістю підготовки майбутніх інженерів-педагогів в умовах магістратури технічного університету характеризується як мислительна діяльність, що спрямована за допомогою мовних знаків на діяльність як на новий предмет самоаналізу. Основним утрудненням при цьому є вихід за межі власної діяльності, що потребує від суб'єкта додаткових знань і відповідних для розуміння управлінської ситуації процедур [13; 15].

Мета статті полягає у визначенні та обґрунтуванні організаційно-педагогічних умов упровадження моделі управління якістю підготовки майбутніх інженерів-педагогів у магістратурі технічного університету.

Виклад основного матеріалу. За результатами теоретичного аналізу літератури і констатувальної частини дослідження з метою реалізації моделі управління якістю підготовки майбутніх інженерів-педагогів у магістратурі технічного університету нами виокремлено сукупність організаційно-педагогічних, методичних та особистісно-розвивальних умов розвитку управління якістю підготовки майбутніх інженерів-педагогів.

До організаційно-педагогічних умов віднесено:

- 1) створення управлінсько-інноваційного середовища через проблематизацію змісту навчання в поєднанні з управлінням як методом управлінської діяльності; збагачення змісту аудиторної та позааудиторної роботи ідеями і концепціями розвитку й саморозвитку особистості, розвитку пізнавальної активності; організація спільної діяльності майбутніх інженерів-педагогів і викладачів, у процесі якої вони аналізують власну діяльність, реалізують себе як творчі індивідуальності; залучення майбутніх інженерів-педагогів до різноманітних видів науково-дослідницької роботи (підготовка творчих і наукових робіт, виступи на наукових конференціях) та ін.;
- 2) управлінський аналіз діяльності видатних педагогів, а також учителів і студентів-практикантів під час педагогічної практики, ведення щоденників з управлінським аналізом діяльності та її результатів.

До методичних умов ми відносимо:

- 1) свідоме засвоєння студентами знань про сутність і структуру управління, знання ефективних способів її формування та здійснення;
- 2) створення в методиці викладання «управлінських ситуацій» через спеціально сформульовані питання до змісту навчального матеріалу і процесу його засвоєння, включення алгоритмів самоспостереження, самоаналізу, самоконтролю та ін.;
- 3) застосування інноваційних навчально-методичних посібників, що виконують організаційно-контрольовальну й управлінську функції, створюють умови для самоконтролю, самокорекції, активізації навчальної діяльності студентів;

- 4) організація суб'єкт-суб'єктної взаємодії та спілкування через діалогові форми роботи, завдання на усвідомлення подальших цілей розвитку, індивідуальна постановка цілей саморозвитку, спонукання до самовираження професійних дій у слові;
- 5) забезпечення розвивального змісту форм контролю завдяки заміні бальних оцінок системою критеріїв щодо якості виконання контрольних питань, що орієнтовані не на відтворення готового знання, а пошук самостійного розв'язання поставленого завдання; залучення студентів до процесу оцінювання, заохочення критики, самокритики, постановки проблемних питань, що пов'язані з усвідомленням «незнання» окремих аспектів професійної діяльності.

До *особистісно-розвивальних умов* віднесено:

- 1) формування мотиваційної готовності до розвитку управління якістю підготовки через організацію спеціальної взаємодії зі студентами для визначення сенсу і мотиваційної значущості управління, виникнення усвідомленого бажання зосередити увагу на процесі й результаті діяльності;
- 2) навчання інтелектуальній саморегуляції засобами розвитку усвідомлюваних дій самоконтролю (аналіз мети, умов, способів, результатів, навчання самооцінюванню, виправленню допущених помилок, стимулювання процесу самоаналізу та ін.);
- 3) розвиток творчого складника педагогічного мислення через стимулювання студентів до самостійної постановки проблем у розвивальному навчанні;
- 4) створення проблемних ситуацій, які розв'язуються спільно, урахування результатів індивідуальної творчої діяльності, складання й презентація портфоліо.

Якщо, зазвичай, ці механізми діють упродовж усього процесу соціалізації людини, при цьому в окремі періоди її життя провідними стають певні з них, то у спеціально створеному середовищі вони спрацьовують у «концентрованому» вигляді, інтенсифікують процес розвитку управління, забезпечують рух від зовнішнього до внутрішнього, від запропонованих зразків поведінки і діяльності до їх усвідомлення та включення у структуру особистості [1; 3; 5].

Принципово важливо, що рівень проблемності спеціально створеного управлінсько-інноваційного середовища має забезпечувати водночас психологічну безпеку і гідність кожної особистості. Тому таке середовище повинно становити особливий, науково організований мікросоціум, який відрізняється від звичайного соціального середовища вищими за змістом та інтенсивністю характеристиками творчої спільної діяльності й спілкування, гуманістичними цінностями, інтелектуальною атмосферою [2].

Узагальненими характеристиками такого управлінсько-інноваційного середовища ми вважаємо:

- організацію спільної діяльності майбутніх інженерів-педагогів, під час якої вони аналізують власну діяльність, реалізують себе як творчі індивідуальності, задовольняють вищі людські потреби; при цьому через організацію спільної, узаємозалежної діяльності виникає ефект групового почуття корисності для іншого, водночас зберігається власна самоцінність;
- спільне формування групових норм і принципів взаємодії гуманістичної спрямованості, зокрема, установлення рівноправності партнерів у спілкуванні, емоційної відкритості й довіри один до одного, прийнятті іншої людини як цінності; толерантність, оптимізм, ставлення до групи як колективу творчих особистостей;
- розвиток духовної культури спільноти через соціальне, духовне і предметне збагачення спільної діяльності, спільне переживання почуття причетності до особливостей професійної культури, обговорення питань управлінського самовизначення;

- сприяння управлінській діяльності, залучення майбутніх інженерів-педагогів до різноманітних видів науково-дослідницької роботи (підготовка творчих і наукових робіт, виступи на наукових конференціях) через колективні дії з публічною демонстрацією результатів, як, наприклад, проектна діяльність з її управлінським аналізом;
- установа у процесі спільної діяльності зворотного зв'язку між її учасниками (опитування, бесіди, групові форми спілкування) з метою забезпечення процесу усвідомлення себе через іншого;
- виконання системи спеціальних творчих завдань для стимулювання розгляду педагогічних явищ у динаміці, швидке орієнтування в ситуації, здатність знаходити нестандартні рішення, що потребують рецензування, оцінювання, висловлювання особистої думки, зародження сумнівів, зумовлюють прийняття й програвання соціальної ролі (майбутнього інженера-педагога) з певними характеристиками, що відповідають людині, яка орієнтована на розвиток управління як необхідної умови професійного й особистісного розвитку;
- переведення процесуального плану навчання в особистісно орієнтований, що здійснюється через орієнтацію на спеціальне вивчення методики педагогічного експерименту, інноваційних технологій; розроблення професійно-ігрової діяльності, що пов'язана з організацією творчого процесу; формування культури спілкування.

Необхідною умовою створення управлінсько-інноваційного середовища є сприяння інноваційній діяльності майбутніх інженерів-педагогів, яка, будучи соціально-педагогічним феноменом, виступає важливою особливістю педагогічної праці та характеризує складний сутнісний узаємозв'язок загальної культури освітянина, його творчого потенціалу і професійної спрямованості, вихід за межі нормативної діяльності [7; 9; 11].

Відповідно, управлінсько-інноваційний підхід до процесу професійно-педагогічної підготовки передбачає виконання технологіями освітнього процесу таких стимулювальних функцій для внесення позитивних змін у наявну культуру і соціально-педагогічне середовище. Зокрема, функції проблематизації педагогічної дійсності, критичного ставлення до нормативів, толерантності, що забезпечують відкритість студентів середовищу й управлінським інноваціям, перетворювальне ставлення до світу, прагнення до самореалізації, втілення в інноваційній діяльності своїх намірів. Істотною характеристикою такого підходу є діалогічність, що забезпечується партнерством психологічних позицій узаємодієвих суб'єктів.

Співпраця і співтворчість в інноваційному процесі передбачають відмову від менторських повчань диктату, сприяють утвердженню стосунків іншого типу: спільного пошуку, аналізу і самоаналізу результатів. Спільність у такому випадку не означає відмову від самостійності. Йдеться про інше – відмову від позиції, що твоя думка, твій підхід є єдино правильними.

Критичне мислення у співтворчості розвиває здатність особистості до внутрішнього діалогу як основи самосвідомості й самопізнання. Такі зміни створюють новий тип організації мотиваційної сфери особистості (мотиви самоактуалізації, співтворчості, самопізнання і перетворення). Проте найважливішим новоутворенням, що виникає в новій ситуації спілкування, є здатність до створення нової позиції особистості у ставленні до світу, психолого-педагогічної науки, своєї професії, до самої себе. Вона вивільнюється від авторитарних претензій на єдиний погляд, відкривається всьому багатству форм педагогічного досвіду, гуманізації стосунків.

Відомо, що позиція продуктивної особистості, на відміну від позиції особистості споживачької, формується в атмосфері свободи і відкритості спілкування. Важливу роль тут відіграє відкритість свого «Я», власного світу. Надійним засобом не тільки позитивної

мотивації до навчальної діяльності, а й вироблення вміння об'єктивного самоконтролю й адекватної критичної самооцінки є залучення студентів до процесу оцінювання.

Висновки і перспективи подальших досліджень. Самооцінювання досягнутого рівня оволодіння знаннями, уміннями й навичками значно впливає на вияв активності студентів у навчанні, оскільки педагогічне оцінювання діяльності, розуміння й згода з цим оцінюванням відіграють важливу мотиваційну роль у розвитку особистості через підвищення пізнавальної активності та пізнавального інтересу. Такий підхід сприяє виведенню управлінської підготовки на особистісний рівень, забезпечує самореалізацію творчої індивідуальності майбутніх інженерів-педагогів.

Серед перспектив подальшого дослідження даної проблеми виокремлюємо роботу з вивчення інноваційних підходів щодо впровадження моделі управління якістю підготовки майбутніх інженерів-педагогів в умовах магістратури технічного університету.

Список використаних джерел

1. Гуралюк А. Г. Технології оцінювання якості освіти у світовій практиці : монографія / А. Г. Гуралюк. – Київ : Нова педагогічна думка. – 2010. – № 2. – С. 116–118.
2. Гуревич Р. С. Роль сучасних інформаційних технологій у підготовці інженерно-педагогічних працівників ПТНЗ : тези звітної науково-практичної конференції [«Теорія і практика професійно-технічної освіти в контексті інтеграції України в європейський освітній простір»], (м. Київ, 23–24 квітня 2008 р.). – Київ : Всеукр. інформ.-аналіт. центр ПТО, 2008. – Ч. 1. – 140 с.
3. Гуржій А. М. Дискусійні аспекти інформаційно-комунікаційної компетентності : міжнародні підходи та українські перспективи. Інформаційні технології в освіті. – Київ, 2013. – Вип. 15. – С. 38–43.
4. Давыдов В. В. Теоретические и методические основы моделирования процесса профессиональной подготовки специалиста : монография / В. В. Давыдов, О.Х.-А. Рахимова. – Москва : Инновации в образовании, 2003. – № 14. – С. 62–83.
5. Даниленко Л. І. Сучасні підходи до управління навчальними закладами в умовах інноваційного розвитку : монографія / Л. І. Даниленко. – Київ: Логос, 2008. – С. 14–16.
6. Данилова Г. С. Акмеологічна модель педагога : монографія / Г. С. Данилова. – Київ : Освіта і управління, 2005. – Т. 8. – № 3/4. – С. 82–84.
7. Деликатная И. Формат road-show как инструмент событийного маркетинга : монографія / И. Деликатная. – Москва : Маркетинг и реклама, 2003. – № 3. – С. 18–20.
8. Деминг Э. Выход из кризиса : новая парадигма управления людьми, системами, процессами / Э. Деминг. – Москва : Альпина Паблишерз, 2009. – 419 с.
9. Державні стандарти професійної освіти : теорія і методика : монографія / за редакцією дійсного члена АПН України Н. Г. Ничкало. – Хмельницький, 2000. – С. 334.
10. Десятов Т. М. Міжнародний досвід розробки національних кваліфікацій / Т. М. Десятов // Професійно-технічна освіта. Спецвипуск. – 2007. – С. 6–8.
11. Emmett, S. (2008). *The Learning Toolkit: Practical Way to Improve Personal and Work Performance*. Great Britain: Forge House
12. Farmer, Ch. (2006). *Business Coaching*. Great Britain: 4edge Ltd of Hockey, Essex
13. Flaherty, J. (2005). *Coaching: Evoking Excellence in Others*. Oxford: Linacre House
14. Johnson Lauren Keller. (2002). Do CEOs Matter? MIT Sloan Management Review, Winter, Vol. 42, No. 2.
15. Kwak, Mary. (2002). Maximizing Value through Diversification. MIT Sloan Management Review, Winter, Vol. 42, No. 2

References

1. Huraliuk, A. H. (2010). *Technologies for assessing the quality of education in world practice*: monograph. Kyiv: Nova pedahohichna dumka, 2, 116–118 (in Ukr.)
2. Hurevych, R. S. (2008). *The role of modern information technology in the training of engineer and pedagogical staff of the Vocational School*: the thesis of the report scientific-practical conference [«Theory and Practice of Vocational Education in the Context of Ukraine's Integration into the European Educational Space»] (Kyiv, April 23-24, 2008). Kyiv(in Ukr.)
3. Hurzhij, A. M. (2013). Discussion aspects of information and communication competence: international approaches and Ukrainian perspectives. *Information technology in education*, 15, 38–43 (in Ukr.)
4. Davydov, V. V., & Rakhymova, O. Kh.-A. (2003). Theoretical and methodological bases of modeling the process of professional training of a specialist: monograph. Kyiv: *Ynnovatsyy v obrazovanyi*, 14, 62–83 (in Ukr.)

5. Danylenko, L. I. (2008). *Modern approaches to the management of educational institutions in the context of innovation development: a monograph*. Kyiv: Lohos (in Ukr.)
6. Danylova, H. S. (2005). *Acmeological model of the teacher: a monograph*. Kyiv: *Osvita i upravlinnia*, Vol. 8, 3–4, 82–84 (in Ukr.)
7. Delykatnaya, Y. (2003). *The format of road-show as an event marketing tool: monograph*. Kyiv: *Marketynh y reklama*, 3, 18–20 (in Ukr.)
8. Demynh, E. (2009). *Exit from the crisis: a new paradigm for managing people, systems, processes*. Kyiv.: Al'pyna Pablysherz (in Ukr.)
9. State standards of vocational education: theory and methodology: monograph /ed. by N. H. Nychkalo. (2000). *Khmel'nyts'kyj* (in Ukr.)
10. Desiatov, T. M. (2007). International experience in developing national qualifications. Vocational and technical education. Special issue, 6–8 (in Ukr.)
11. Emmett, S. (2008). *The Learning Toolkit: Practical Way to Improve Personal and Work Performance*. Great Britain: Forge House (in Engl.)
12. Farmer, Ch. (2006). *Business Coaching*. Great Britain: 4edge Ltd of Hockey, Essex (in Engl.)
13. Flaherty, J. (2005). *Coaching: Evoking Excellence in Others*. Oxford: Linacre House (in Engl.)
14. Johnson Lauren Keller. (2002). Do CEOs Matter? MIT Sloan Management Review, Winter, Vol. 42, No. 2. (in Engl.)
15. Kwak, Mary. (2002). Maximizing Value through Diversification. MIT Sloan Management Review, Winter, Vol. 42, No. 2 (in Engl.)

Abstract. *CHERNYASHCHUK Natalyia Leonidivna. Organizational and pedagogical conditions of the implementation of the quality managing module for preparation of future pedagogic engines of the technical university magistrate.*

Introduction. *The set of organizational-pedagogical, methodological and personally-developing conditions is distinguished and the main organizational and pedagogical conditions of implementation of the model of quality management of the training of future engineers-teachers in the conditions of the master's degree of the technical university are described. Based on the results of the theoretical analysis of the problem of research and conclusions regarding the levels of quality management of the training of future teacher engineers under real conditions, we have selected and supplemented in the context of the research of known provisions. In today's conditions, the main task is not so much student mastering of scientific and subject knowledge, but their understanding and mastery of the methods of application of skills, which is known to direct such management to find a competent approach. Important conditions for the effectiveness of this process are the creation in the educational process of the innovative environment, the introduction of active teaching methods, in particular, business games of various character, training and training and practical training in the group solution of problem tasks. Under these conditions, the student is given the opportunity to really appreciate herself as a future teacher of engineer, to compare their abilities with the capabilities of other people, which contribute to a more successful self-identification.*

Purpose. *Is to substantiate the organizational and pedagogical conditions for the implementation of a quality management model for the training of future engineer educators in the conditions of the Master's Degree in Technical University.*

Methods: *theoretical method, system method, synergetic method, testing, methodological method.*

Results. *A set of organizational-pedagogical, methodological and personally-developing conditions is distinguished and the main organizational and pedagogical conditions of implementation of the model of quality management of the training of future engineers-teachers in the conditions of the master's degree of the technical university are described.*

Originality. *In the course of the study, organizational-pedagogical, methodological and personality-developmental conditions were determined and the main organizational and pedagogical conditions of implementation of the model of quality management of the training of future engineers-teachers in the conditions of the Masters of Technical University, which contributed to the increase of indicators of this model, were described.*

Conclusion. *Self-assessment of the achieved level of mastering of knowledge, skills and abilities, significantly affects the student's activity in teaching, as the pedagogical assessment of activity, understanding and agreement with this assessment play an important motivational role in the development of personality through increased cognitive activity and cognitive interest. Such an*

approach contributes to the elimination of managerial training on a personal level, ensuring the self-realization of the creative personality of future engineers-teachers. Among the prospects for further study of this problem, we will highlight the work of studying innovative approaches to implementing a quality management model for the training of future engineers-educators in the conditions of the Master's program at the Technical University.

Key words: *organizational and pedagogical conditions; methodical conditions; personality development conditions; management; quality of preparation; engineers-teachers; competence approach; innovation environment.*

*Одержано редакцією 12.09.2017
Прийнято до публікації 01.10.2017*

УДК 37.013:167 (045)

ШПАК Валентина Павлівна,
доктор педагогічних наук, професор,
завідувач кафедри початкової освіти,
Черкаський національний університет
імені Богдана Хмельницького,
Україна
e-mail: shpakvalentina64@gmail.com

ДЕОНТОЛОГІЧНИЙ ПІДХІД ЯК МЕТОДОЛОГІЧНЕ ПІДГРУНТЯ НАУКОВО-ПЕДАГОГІЧНИХ ДОСЛІДЖЕНЬ У СИСТЕМІ МЕДИЧНОЇ ОСВІТИ

***Анотація.** З позиції методології педагогічної науки визначено сутність ключового поняття «методологія», схарактеризовано її значущість у науково-педагогічних дослідженнях. Показано роль деонтологічного підходу як підґрунтя науково-педагогічних досліджень у системі медичної освіти. Акцентовано увагу на основних принципах реалізації цього підходу – соціоморальних і морально-психологічних.*

***Ключові слова :** методологія; підхід; деонтологічний підхід; соціоморальні принципи; морально-психологічні принципи; медична освіта; етика; обов'язок.*

Постановка проблеми. У сучасних умовах розвитку медичної освіти проведення науково-педагогічних досліджень вимагає глибокої методологічної підготовки від дослідників, що можна пояснити посиленням зв'язків медичної освіти з різними науками, а також спрямованістю, інтеграцією зусиль усіх антропологічних наук на людину. Методологія в цьому процесі відіграє визначальну роль, оскільки сприяє цілісності, системності, результативності, підвищенню професійної спрямованості дослідницької діяльності. Важливим є те, що застосування методів дослідження різних наук (психології, соціології, математики) має сприяти вирішенню поставлених дослідницьких завдань.

Відомо, що методологія як наука про сукупність найбільш загальних світоглядних принципів та їх застосування для розв'язання складних теоретичних і прикладних завдань певним чином позначається на суб'єктивній позиції науковця. У науково-педагогічному дослідженні ця позиція, зокрема, передбачає: визначення мети дослідження з урахуванням розвитку теорії науки, потреб практики, соціальної активності й реальних можливостей наукового колективу або вченого; вивчення педагогічних процесів, явищ у їх розвитку, саморозвитку, у певному середовищі,